

ЗА СЛОЖЕНКИТЕ ВО МАКЕДОНСКИТЕ СРЕДНОВЕКОВНИ ТЕКСТОВИ (ОД СТРУКТУРЕН И СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТ)

Лилјана МАКАРИЈОСКА, Скопје

Анализата на сложенките во македонските црковнословенски текстови ги потврдува нивните карактеристични структурни особености, соодносот со грчките паралели, а во однос на употребата поголемата експонираност во помладите небиблските текстови. Сложенките во црковнословенските текстови можат да бидат разгледувани од различни аспекти. При основната класификација главно се изделуваат структурни образувања што се формално независни од грчките модели, па сложенки од составни компоненти со словенска или несловенска (грчка) основа итн. Од аспект на зборообразувачката структура се изделуваат трикомпонентните сложенки, сложенките без соединителен вокал или со соединителен вокал -о- или -е-, бессуфиксни и суфиксни образувања итн. Суфиксите -иѐ, -ниѐ за именување дејства, суфиксот -ѝѝ за номинација на лица се најчесто потврдени суфикси. Од семантички аспект преовладуваат сложенките со апстрактно значење. Од аспект на преведувачката постапка калкирањето т. е. образувањето нови зборови по аналогија на грчките зборообразувачки модели со помош на соодветни домашни компоненти, претставува еден од основните патишта за именување апстрактни поими.

Клучни зборови: црковнословенски јазик, македонска редакција, зборообразување, сложенки

Анализата на застапеноста на сложенките во корпусот на македонските црковнословенски текстови, ексцерпирани за *Речникоѝ на црковнословенскиоѝ јазик од македонска редакција*¹ и нивна-

¹ Анализата ги опфаќа изворите за Речникот и тоа: евангелија *Добромирово* (Dbm), *Сшамаѝово* (Stm), *Добреѝово* (Dbj), *Евангелие на ѝоѝ Јован* (Jov), *Радомирово* (Rad), *Карѝинско* (Krp), *Краѝовско евангелие* (Krat), *Македонско четѝвороевангелие* (Mkd), апостоли *Охридски* (Ohr), *Слейченски* (Slep), *Сѝрумички (македонски) аѝосѝол* (Str), *Вранешнички* (Vran), *Карѝински* (Karp), *Верковичев аѝосѝол* (Verk), псалтири: *Болоњски* (Bon), *Поѝодинов*

та компаративно-структурна анализа, овозможува увид во нивната потврденост, жанровската и хронолошката распространетост како и во еволуцијата на нивното значење, што обично се изведува од севкупноста на значењето на компонентите. Се добива претстава и за односот на компонентите, нивната фреквенција, продуктивноста на зборообразувачките средства, но и за грчките паралели на сложените зборови или за односот на словенските сложенки кон грчките оригинали.

Сложенките во црковнословенските текстови можат да бидат разгледувани од различни аспекти. При основната класификација и анализа на сложенките (сп. и Мострова, 2004 :401) главно се изделуваат: 1. **структурни калки**, и тоа а) *џочни сџрукџурни калки*, што ги преведуваат точно двете компоненти на грчките сложенки, б) *структурни калки*, што ги преведуваат компонентите меѓутоа со промена на местата², в) *делумни сџрукџурни калки*, кај кои едниот член е точно преведен, а другиот е модифициран со, според смислата, послободен превод и г) *хибридни образувања*, 2. **Образувања што се формално независни од грчките модели** а) новообразувања, кои не се образувани под влијание на соодветните грчки сложенки, ама следат установен модел б) сложенки, кои преведуваат еднокоренски грчки форми в) сложенки, што претставуваат превод на грчки изрази или синтагми.

Во однос на потеклото можеме да изделиме сложенки од составни компоненти со словенска основа: богоразоџмие – θεογνωσία, вельгласно – μεγалоφώνως, доџхосьнз – πνευματόφορος, длзголџьнз

(Pog), Радомиров (Rdm), Дечански џсалџир (Dĉn) коменџар кон Болоњскиоџи Поџодиновии џсалџир, паримејници Гриџоровичев (Grig), Лобковски (Хлудов) џаримејник (Lobk), коментарот кон Псалтирот (comPog, comBon), триодите: Биџолски (Bit), Заџрејски (Zag), Орбелски (Orb), Хлудов (Hlud), Шафариков џриод (Šaf) и Ваџашикиоџи минеј (Vtš). Сџаниславовии џролоџ (Stan), Лесновскиоџи џаренезис (Les) и Крнинскиоџи дамаскин (Krn). Според Речникот се посочуваат и изворите и скратениците.

² Промена на местата на компонентите среќаваме: братољубие за филадељфи α, странњолољубие за филоџениα, странњоприељець, странњолољубець за филоџенос, сьреврољубие за филарџуриα, сьреврољубець за филарџурос, џловџкољубие за филанџропџи α и џловџкољубець за филанџропос. наџлосџьнџик за џкатонтарџос (покрај сџтонаџљнџик со редослед како во грчкиот), свашеньнонаџљнџик за џрџиереџс.

– μακροχρόνιος, длзгоживотънъ, длзгожизнънъ – μακρόβιος, доврогласънъ
 – εὐήχος, дводьновати – δισημερεύειν, единогогъ – μονόκερως, единоп-
 рѣстольнъ – ὁμόθρονος, живодавьць, жизнодавць – ζωοδότης зако-
 нооучитель – νομοδιδάσκαλος, златоогъстъ – Χρυσόστομος, злословити
 – κακολογεῖν, каменоръдънъ – λιθοκάρδιος, мзногоглавънъ – πο-
 λυκέφαλος, мзногоуастъно – πολυμερῶς, плодоносънъ – καρποφόρος,
 пръвородънъ – πρωτότοκος, пръвомжъеникъ – πρωτομάρτυς, смѣхотворение
 – γελωτοποιία, смрзтоносънъ – θανατηφόρος, тръблажънъ – τρισμακάριος,
 уогадотворьць – θαυματουργός или со несловенска (грчка) основа:
 αντιφωνъ – ἀντίφωνον, архидиакъ – ἀρχιδιάκονος, архиепископъ – ἀρχι-
 ἐπίσκοπος, архитектонъ – ἀρχιτέκτων, идололатрия – εἰδωλολατρεία,
 εἰδωλολατρία, митрополитъ – μητροπολιτής и гибридни сложенки во
 кои едниот составен член е од словенско, а другиот од несловен-
 ско потекло пр. алектороглашение – ἀλεκτοροφωνία, идоложрзтънъ –
 εἰδωλόθυτος, идоложърць, идоложърънъ – εἰδωλόθυτος, идолосложение
 – εἰδωλολατρεία, идолотрѣбънъ – εἰδωλόθυτος, плнзтотворение – πλι-
 νθουργία.

Од аспект на жанровската припадност на текстовите појавата на сложенките се поврзува со барањата на стилот, поаѓајќи од простиот збор како стилистички неутрален, наспроти сложениот како високо книжен. Поради тоа евидентно е дека сложенките се помалку својствени на пр. за проповедувачкиот јазик на евангелието, што било повеќе наклонето кон стилистички неутралната лексика, или за паримејните текстови во кои исто така експонираноста на сложенките е пониска (Миовски, 1997 :129). За разлика од библиските текстови на небиблските им е многу посвојствено сложувањето како стилистичко средство, па и фреквенцијата на сложенките е поголема. Нивната нагласена присутност во небиблските текстови ги одразува новите тенденции во развојот на црковнословенскиот јазик и слободното користење на овие модели при задоволување на потреби од нови номинации.

Евидентни се голем број сложенки со единечна употреба, при што дел се непотврдени и во други речници на старословенскиот јазик. Сп. хоуљноглаголанне Mt15,19 Kpat; благовѣстованиѣ A15,7 Slep; благовѣстъно comPs64,13 Bon; уловѣконадъць 64v17 Stan; смѣхотворьць

16r21 Stan, самоворџьць 48v27 Stan, наџаловласть 65r13 Les, огнепламенџьнџ 304r9 Les; соџровоџаџьць 298r20 Les; благоговџьнџствоваџи 281r1 Km. Ретките сложенки се особено чести во химнографските текстови: благовољно 167r1 Zag; богодостоинџ 164b34 Orb; богозџрџџие 56c21 Orb; вџсеблагословенџ 128d5 Orb; вџсестрашџнџ 208d2 Orb; довродџџьнџ 138d22 Orb; дџвоемџисљьнџ 144c12 Orb; вџсеџоџушџно 58a21 Vtš, вџсеименитџнџ 206b24 Vtš, вџсемраџџьнџ 79a15 Vtš, довлемџдрџ 166d19 Vtš, довроплоџьнџ 182b2 Vtš, достоиноблагџенџнџ 86b17 Vtš, кореносџкатель 199c12 Vtš.

Познато е дека вторите компоненти на сложенките се семантички пооптоварени и го носат оној формален признак според кој сложенката се вбројува во различни зборовни групи. Во поглед на припадноста на сложенките кон определен зборовна група, најбројни се придавките (1077), па именките (958), потоа глаголите (243) и прилозите (171).

Како прва компонента фигурираат именки, придавки, заменики, прилози и поретко броеви: богородиџа, ноговолие, славољубџьць, сџреврољубџьць, џинонаџуљьникџ, винопитие, водолџи, зџемьнородџьнџ, длџготрџпџџие, великолџпие, великолџпьнџ, зџлосмраџие, богатоџаџьць, раџвноџуствие, слаџзкоџџлование, присноџџџа, скорописџьць, самовидџьць, самодрџџьць, вџседрџџителџ, вџсеорџџьнџ, десатонаџуљьникџ, патџдесатонаџуљьникџ, дџвоеџоџуше, рџвеџуствие.

Од аспект на зборообразувачката структура се izdelуваат трикомпонентните сложенки: богоблагодџьтџнџ 232c34 Orb, вџсеблагородџьнџ 91a14 Vtš, вџсеблагословенџ 128d5 Orb, вџсеблагочџьстџно 1v13 Stan, крџстобогородиџьнџ 10d28 Orb; 47a12 Vtš, мџногозџлоџуствиеџ 303r21 Stan, мџногомилосрџдџ 4v18 Les, мџногочловџкољубиеџ 176r6 Dčn; присноживоџателџнџ присноживоџателџнџ 20a26 Orb, присноживоџоџателџ 20v23 Zag, присноживоџтвориџи 154r22 Hlud; пџснословословиџи 40b2 Vtš, џетворџдесатосџџьтџнџ 2a7 Vtš итн.

Од структурен аспект се izdelуваат и сложенките без соединителен вокал меѓу компонентите – добиени со непосредно срастување, без формален показател на сложувањето, што не се многубројни: пџтџьствие, лицемџрџьнџ, џагодаџранилиџе, вџседрџџителџ, мимонџи, мимоџоџдџ, трџпџсноџьць вџљмџџь, коџиџроџџ, ноџџьдџьнџ, полоџноџь итн. Во својство на соединителен сврзувачки вокал се јавуваат -о-

БОГОПОВѢСТИТЕЉ, БОГОРОДИТЕЉ ВЪСЕКРЪМИТЕЉ, ЖИЗНОДАТЕЉ, ЗАКОНО-
ОУЧИТЕЉ, ГНѢВОВОУБИТЕЉ, ЗЪЛОРЪВЪНИТЕЉ, ИДОЛОСЛОУЖИТЕЉ, КАНДИЛО-
ВЪЖИГАТЕЉ, КЛЮЧЕХРАНИТЕЉ, МЪНОГОСЪКАЗАТЕЉ, ОГНЕСЛОУЖИТЕЉ, ПРИСПО-
ЖИВОПОДАТЕЉ ПРЪВОУЧИТЕЉ, СТРАСТОПОЛОЖИТЕЉ, ЖЪОРѢШИТЕЉ ИТН.
Како прва компонента кај сложенките со -теЉ најчесто се јаву-
ва вьсе- (6), пръво- (5), бого- (3), зъло- (3), законо- (3), благо- (2)
лзже-/лзжи- (2), миро- (2), едино- (2), таино- (2).

И Мострова (2004: 399-402) се осврнува на употребата на сложенките во жанровски разновидни текстови од XIV век, во кате-
горијата *nomina agentis* и тоа поконкретно на трите најпродук-
тивни зборообразувачки типа со наставка -теЉ, -њикъ, -џъ. Таа
заклучува дека во текот на овој век сложенките со суфиксот -њикъ
(со изразен полисемантички карактер) значително се намалува-
ат (учествуваат со само 29 %) во однос на сложенките на -теЉ, а
со највисока продуктивност се одликува зборообразувачкиот тип
на -џъ, што се должи на проширувањето на тематскиот круг на
преводните текстови и барањата за постигнување на максимал-
на формална и смислова идентичност на преводите, преку соод-
ветни еквивалентни изразни средства за предавање на грчките
сложенки.

Кај сложенките што означуваат 'лице' најчести се синонимните
компоненти со суфикс -џъ/-њикъ: единомъислъџъ - единомъислъњикъ,
лихоимъџъ - лихоимъњикъ, мзгогострадалъџъ - мзгогострадалъњикъ, мзито-
емъџъ - мзитоемъњикъ, мжжеложъџъ - мжжеложъњикъ, свѣтоносьџъ -
свѣтоносьњикъ, џетврзтовластьџъ - џетврзтовластьњикъ, -џъ/-теЉ:
вьседржъџъ - вьседржътеЉ, -теЉ/-њикъ: законоположителъ - закон-
оположъњикъ, таиновѣстителъ - таиновѣстьњикъ, бессуфиксна именка
-џъ/-теЉ: богословъ - богословъџъ, богогласъ - богогласъњикъ.

Првите компоненти имаат различна продуктивност и различни
можности за врзување со други основи. Најчесто како прва ком-
понента се јавуваат: благо- (246) и бого- (214)⁶. Следат вьсе- (135),
мзгого- (110), зъло- (76), едино- (65)⁷, добро- (54), пръво- (46), приспо-

⁶ Во РСЈНР има 92 сложенки со прва компонента благо- и 18 сложенки со прва
компонента бого-, 6 со вьсе.

⁷ Во Rdm следиме паралелна употреба на ин- покрај едињъ- во составот на
сложенките: иноплеменици titPs55; Ps59,10 = Sin; иноџаднъ Ps34,17 = Sin, иноџадж

(40), лубо- (39), само- (36), свѣто- (30), ино- (25), рабѣно- (25), прѣжде (23), дзвое- (22), љловѣко- (20), ново- (20), живо- (19), велико- (14) што се должи и на ползувањето на грчките обрасци.

Впечатливо е што кај сложенките дури 64 први компоненти влегуваат само во едно образување⁸.

Класификација на сложенките може да се заснова и на тоа дали компонентите можат да постојат како самостојни, или не се употребуваат самостојно. Сп. на пр. со прва и втора компонента како самостојни лексеми: благоискоуцити, благоподобѣнз, благосвѣтѣлз, благосзтворити, грздогочубителѣ, длзгоживотѣнз, длзготрзпѣние, законочуителѣ, златосвѣтѣлз, златосиѣти, клочухранителѣ, присноблаженз, присноживотѣнз, присноповѣдѣникз, мзногогрѣшѣнз, мзногожителѣствовати, мзноголжкѣвз, добролюбѣзѣнз, доброплодѣнз, доброподобѣнз, правослабѣнз, словописѣцѣ, цѣломждрѣ⁹. Интерес побудуваат и сложените прилози чија втора компонента нема самостојна употреба: благодоушѣно, богодоушѣно, всѣдоушѣнѣ, добровољно, сзмѣреномждрѣно, наспроти оние што се јавуваат и самостојно како еднокоренски прилози: благозаконѣно, богољубѣзѣно, всѣсвѣрѣно, взисокомждрѣно, едномждрѣно, единогласѣно.

Поголем број од именките на -ѣцѣ, потврдени како втора компонента во сложенките не се среќаваат во самостојна употре-

Pog, Bon; инорогъ Ps 77,69; Ps91,11 = Sin, Pog, Bon; инорожъ Ps28,6 = Sin, инороженъ DĉnI ѣднорога Pog; покрај едина Ps108,13 = Sin, BonI инз Pog; единочуды 33r5 Rdm, единочуднаго 123v9 Rdm, единомышлениемъ Ps54,15 = Pog, BonI иномзшлениемъ Sin; единомысльныз Ps67,7 = PogI иномзшлзныз Sin, Bon.

⁸ Пр.: алекторо-, амбо-, ангело-, астро-, багрѣно-, басно-, взистро-, бѣдѣно-, бѣсо-, ветзхо-, влзко-, враждѣнѣно-, врзхо-, глжбо-, гнѣво-, горько-, грздо-, данѣно-, доухо-, дѣнѣно-, дѣвѣство-, жестоко-, зѣно-, зачало-, зѣвро-, иконо-, камен-, канздило-, карѣво-, клочуе-, клѣтѣ-, кози-, козѣло-, колико-, коль-, копие-, крадо-, красѣно-, крилато-, кромѣ-, крзно-, коупѣно-, кззѣно-, лико-, листо-, лоуче-, лѣстиво-, лѣто-, манно-, масло-, мѣдо-, мрзѣво-, мзшело-, мжѣенико-, напрасно-, ного-, обѣшено-, обѣча-, пастыро-, плинзто-, пророко-, поусто-, пшѣеницо-, чисто-.

⁹ пр. од Knp: благотворѣние, благожѣание, богоборѣцѣ, богоотѣцѣ, велѣхвалѣние, великомжѣеникз, винопитѣе, десатоначѣльникз, ззлострадѣние, мзногосзпѣние, љловѣкоочудѣе, љловѣкоочудѣникз, љдотворѣцѣ итн. многу често, вториот член е несамостојна лексема, на пр.: благодѣтѣ, благолѣпѣе, благородѣе, благодѣиѣе, богољубѣе, богородѣца, бѣсоимѣцѣ, велерѣчѣе, водолѣи, коевода, дзвеедоушѣе, дѣнопошѣе, ззлодѣи, лѣхомѣство, мзногободѣе, ногоболѣе, православиѣе, цѣломждрѣе, љловѣкољубѣцѣ.

основа на првата компонента пр. со благо- и добро-¹⁰: благообразьнз – доброобразьнз, благоразоумьнз – доброразоумьнз¹¹, а документирани се и паровите со вель-/веле- и велико-: вельлѣпие – великолѣпие, велерѣувз – великорѣувз, вьсе- и мзного- и три-/трѣ-: вьсеблаженз – мзного-блаженз – триблаженз, лихво- и лихо-: лихвоимьць – лихоимьць, едно- и ино-: еднодоушьно – инодоушьно, едноуадз – иноуадз, едногласно – иногласно, единорогз – инорогз, прьво- и прѣжде-: прьвостѣдание – прѣжестѣдание, прьвовззлѣгание – прѣждевззлѣгание, скоро- и адро-¹²: скорописьць – адрописьць итн.

Втората компонента покажува поголема разнообразност, како во грчките сложенки така и во нивните словенски еквиваленти. Ретко на една иста грчка лексема и одговараат различни зборообразувачки варијанти¹³

Од синонимите врз основа на втората компонента ќе ги споменеме: благовоение – благожхание, длзгоживотьнз – длзголѣтьнз, мжжеложьникз – мжжелъстьць, взысокомзислити – взысокомждровати, дзвомзисльнз –

¹⁰ Сп. и др. сложенки со добро-: добровоньнз – εὖοσμος, доброгласьнз – εὖηχος, добродарствити – εὐχαριστεῖν, доброобразьнз – εὐσχήμων, добропримати – εὐπαθεῖν, εὐπορεῖν добросзтворити – εὐποιεῖν, εὐεργετεῖν, добродѣи – ἀγαθοποιός, добродѣтель – ἀγαθοδότης, добросзтворити – ἀγαθοποιεῖν, добротворити – ἀγαθοποιεῖν, καλοποιεῖν, доброоучительница – καλοδιδάσκαλος.

Во врска со паралелната употреба на сложенките со прва компонента благо- и добро- во старословенските ракописи Цејтлин (1977, 1986 :234) доаѓа до заклучок дека сложенките на добро- потполно се совпаѓаат во своето значење со зборовите на благо- доколку имаат иста втора компонента. Притоа обично во грчкиот текст како прва компонента се јавува εὐ-. Сложенките на добро- се јавуваат како понов лексички слој во старословенскиот јазик во споредба со сложенките со благо-.

¹¹ сп. во РЦЈМР сложенките со благо- и сложенките со добро-: благодоушьствовати – добродоушьствовати, благообразьнз – доброеобразьнз, благоразоумьнз – доброразоумьнз, со благо-, мило- и благомило-: благосрдие – милосрдие, благосрдз – милосрдз – благомилосрдз, благосрдз(ь)нз – милосрдьнз, со благо- и бого-: благоустьивз – богоустьивз, благородительница – богородительница; во РСЈНР благогласьнз – доброгласьнз, благодѣние – добродѣние.

¹² Сложенките со адро- се сметаат за поархаични во споредба со оние на скоро-.

¹³ пр. во Ктп: богоприемьникз и богоприемьць за θεοδόχος, воуежзитрость и воуежзитрство за μωροτεχνία, злострадание и злострастие за κακοπάθεια, мзноговзидание, мзногоядение и мзногомастие за πολυφαγία, љловѣконеавидьць и љловѣконеавистььникз за ἀνθρωποκτόνος, љловѣкооугдие и љловѣкооугдование за ἀνθρωπαρέσκεια.

двооумьнъ, единородьнъ – единочадъ, самодръжьць – самовластьць итн. Употрбата на синоними не е резултат на непостоењето на единствена лексичка норма во црковнословенскиот јазик, туку на тенденцијата за разнообразност на текстот преку искористувањето на богатите зборообразувачки изразни можности на јазикот. Потврда за стремежот на преведувачите и препишувачите да го пронајдат најдобриот начин за изразување на смислата на текстот се и примерите во кои втората компонента од грчката сложена именка е предадена еднаш со еден, а друг пат со друг словенски корен¹⁴.

Во однос на зборообразувачката варијантност, забележавме дека се чести и зборообразувачките синоними врз основа на првата компонента: двоє – дъво: дъвоѣриє – дъвоѣѣриє, дъвоименитъ – дъвоименитъ, законо– законьно–: законоположьникъ – законьноположьникъ, земьлно – земьно–: земьнородьнъ – земьнородьнъ, лъже – лъжи: лъжебратиѣ – лъживратиѣ, лъжепророкъ – лъжипророкъ, сръдо–/сръдъце–: сръдовѣдъць – сръдъцовѣдъць итн.

Се изделуваат и синонимите од друга основа, словенска или несловенска, најчесто грчка основа: идоложьрьць – идолослоужитель, декаполиє – десатиградъ, како и антонимиските парови: благовольнъ – зъловольнъ, благоѣриє – зълоѣриє, благословиє – зълословиє, ѹловѣколювьць – ѹловѣкоенавидьць.

Следењето на соодносот на преводните текстови со нивните грчки предлошки придонесуваат да се дојде до сознанија неопходни и за анализата на семантичката структура на сложенките. Неопходен услов за семантичкото калкирање е повеќезначноста на зборот-образец и совпаѓањето на едно од тие значења со значењето на словенската лексема и притоа е можно заемање во рамки на семантичката структура на словенската лексема. При анализата на сложенките од аспект на преведувачката постапка доаѓаат до израз определени диференцијални особености.

Од аспект на преведувачката постапка проучувањата потврдуваат дека кај сложенките калкирањето т. е. образувањето нови

¹⁴ во Ктп: благолѣпие и благодѣише за εὐτυχία, благовоиє и благожѣание за τὸ εὐώδες, законодавьць и законположьникъ за νομοθέτης.

зборови по аналогија на грчките зборообразувачки модели со помош на соодветни домашни компоненти, претставувало еден од основните патишта за именување на апстрактни поими и др.

Според Шуман (1958) во старословенските ракописи се среќаваат 1096 лексеми во чијашто зборообразувачка и семантичка структура се набљудува калкирање на грчки обрасци. Според Цејтлин од 54 типа сложенки во 39 првата компонента одговара на соодветен член од грчката сложенка: благо-/εὖ-, бого-/θεο-, брато-/ἀδελφ-, веле-, вель-/μεγαλο-, вино-/οἶνο-, вьсе-/παντο-, длзго-/μακρο-, добро /εὖ-, доуше /ψυχο-, живо /ζωο-, законом-/νομο-, ззло-/κακο-, едино-, ино-¹⁵/ ἄλλο-, моно-, крзво-/αἶμο-, коупьно-/ὄμο- итн.

Врз основа на прегледот на лексичките и зборообразувачките синоними кај сложенките во старословенскиот јазик, на материјалот на евангелските текстови, Бицевска (1980: 175-190) разликува синонимни двојки што преведуваат еден грчки збор богословъ, богословьць – θεολόγος, лихонманье, лихонмьствие, лихонмьство – πλεονεξία, лзжепослоуъхъ, лзжесъзвѣдѣтель – ψευδομάρτυρ, синонимни двојки во кои секој синоним има свој грчки еквивалент: благодѣтель – εὐεργέτης : добродѣтель – ἀρετή, любовдѣство – μοιχαλῖς : любовдѣание, прѣлюбодѣание – порνεΐα, порνή и синонимни двојки што преведуваат паралелно два или повеќе грчки зборови: благодѣание, добродѣание – ἀγαθοποιΐα, εὐεργεσία, εὐποιΐα, любовдѣецъ, любовдѣи – πόρνος, μοιχός.

Сопоставувањето на сложенките со грчките паралели потврди дека најчесто станува збор за структурни калки (буквален превод на двете компоненти) благообразие – εὐμορφία; благоискоуцити сѧ – εὐδοκιμεῖν, благодаръзновеньнъ – εὐπαρρησίαστος, ззлоковарьствие – κακουργΐα, жестосрзъдъ – σκληροκάρδιος, единоуадъ – μονογενής, камено-срздьчьнъ – λιθοκάρδιος, междоуѣбие – месоποταμία, малодоушьнъ – ὀλυγόψυχος, мзногоцѣньнъ – πολύτιμος, наглодоушние – ὄξυχολία, сьребролюбие – φυλαργΐα, мзногоуѣбиеъ – πολύλαλος, нишелюбьць – φιλόπτωχος, плодonoсьнъ – καρποφόρος, самовластьнъ – αὐτεξούσιος,

¹⁵ Кај сложенките првата компонента едино- ретко се среќава со своето основно бројно значење при предавање на грч. моно-, а во повеќето примери означува 'исџи, еднаков' како еквивалент на грчката прва компонента ὄμο-.

смѣхотворение – γελωτοποιία, срздьцовѣдъць – καρδιογνώστης, стра-
ньнолюбьнз – φιλόξενος; трьблаженз – τρισμακάριος.

По правило при структурните калки, се работи за буквален превод на двете компоненти. На пр.: еквивалент на грчкото εὖ- е словенското благо¹⁶, за θεο- стои бого¹⁷, на грчкото πολυ- му соод-
ветствува словенското мно̀го¹⁸, на οἶνο- вино¹⁹; на αὐτο- му одго-
вара словенското само²⁰, зако̀но²¹ е соодветно на грч. νομο- итн.

Се создава сложен збор без да се менува местото на компонен-
тите со исклучок на сложенките со фило- кои се предаваат со сло-
венските еквиваленти со корен лџоб- (-лџобие, -лџобьць) како вто-
ра компонента: стра̀столю̀бие – φιληδονία, стра̀нолю̀бие – φιλοξενία,

¹⁶ εὐαγγέλιον – благовѣствование Apost, благовѣствование Apost, благовѣщение Apost
comPsalt, εὐαγγελίστρια – благовѣстъница Zag, εὐάρεστος – благогодьнз comP-
salt, ελογοογгодьникз Apost, ελογοογгодьнз Apost comPsalt, εὐδοκεῖν – благоволити
Evang Apost Psalt comPsalt Parim, ελογοизволити Evang Apost Psalt comPsalt Parim,
ελογοхвалити Apost, εὐθυμεῖν – благодошити (са) Apost, ελογοдошъстествовати Apost,
εὐλογεῖν – благовѣстествовати са Apost, ελοговѣстити са Apost, ελοговѣщати (са) Apost,
ελοгославѣџти Evang, εлогословестивити (са) Psalt comPsalt, εлогословестествовати Psalt,
εлогословестити Evang Psalt, εлогословити (са) Evang Apost Psalt comPsalt Parim,
εлогословѣџти Evang Psalt, εлогослововати (са) Apost Psalt, εлогословъстие Apost,
εззελοгословити (са), εὐσέβεια – εлоговѣрие Apost Parim Zag, εлоговѣръстие Apost
Parim, εлоговѣръство Parim, εлоговъстие Apost comPsalt Zag, εлоговъсть Zag итн.

¹⁷ θεολογεῖν – богословити Zag, θεομακάριστος – богоблаженз Zag, θεονόμφευ-
τος – богоневѣстьнз Zag, θεοπρεπής – боголѣпьнз Zag, θεόδοτος – богоданьнз Zag,
θεοστράτευτος – боговоиньскз Zag, θεοτύπωτος – богообразьнз Zag, Θεόφιλος –
боголювьникз Apost итн.

¹⁸ πολυαμάρτητος – мно̀гогрѣшьнз Parim, πολυθρήνητος – мно̀гоплауьнз Zag по-
лутимѣтос – мно̀гоцѣньнз Zag, πολυστένακτος – мно̀гоевзздзиханьнз comPsalt, по-
лутόκος – мно̀гоплодьнз Psalt, πολυτρόπως – мно̀гооразлиньно Apost, πολύφωτος
– мно̀госвѣтълз Zag, πολυχρόνιος – мно̀гогодишьнз Parim, πολυώδιнос – мно̀-
гоболѣзньнз Zag, πολυώνυμος – мно̀гоименитъ Zag, πολυτάραχος – мно̀гоомѣтньнз
comPsalt, πολύτεκνος – мно̀гоплодьнз comPsalt, εмно̀гоуадьнз Zag, πολυτελής –
мно̀гоцѣньнз Evang Apost comPsalt Parim, πολύτιμος – мно̀гоцѣньнз Evang Zag, οὐ
πολυχρόνιος – немно̀голѣтънз Parim; πολυμερῶς – мно̀гоуастьно Apost, πολύνοσος
– мно̀гоболѣзньнз Zag, πολυπαθής – мно̀гострастьнз comPsalt, Zag, πολυποίκιλος –
мно̀гооразлиньнз Apost, πολυκέφαλος – мно̀гоглавьнз comPsalt, πολυλογία – мно̀-
гоглаголание Evang.

¹⁹ οἶνοπότης – винопиџа Evang Parim, νο οἶνοφλυγία пиџанство Apost.

²⁰ αὐτοφυής – самониньнз comPsalt, αὐτοκρατορία – самодръжне Zag, αὐτοκράτωρ –
самодръжьць Zag, αὐτόπτης – самовидьць Evang.

²¹ νομογράφος – законодавьць Zag, νομοδιδάσκαλος – законооуьнителъ Evang Apost,
νομοθέτης – законодавьць Apost Psalt Zag, законоположьникз Zag.

сьревролюбие – φιλαργυρία, боголюбие – φιλόθεος, сластолюбие – φιλήδονος, троγдолюбие – φιλοπόνως (но и люботрогдно Triod). Сп. ἀφιλαργυρία – несьревролюбие Apost, ἀφιλάργυρος – незлатолюбие, несьревролюбие. Ќе ги споменеме и сложенките со прва компонента законо– што ги предаваат грчките еквиваленти со втора компонента – νόμος, – νόμια: законопрѣстѣпникъ – παράνομος; законопрѣложение – παρανομία, но сп. законодавѣць – νομοθέτης, законооучитель – νομοδιδάσκαλος.

Се смета дека промената е направена во полза на словенското зборообразување или словенската структура на сложенките, кои изнудуваат второ место на вербалната компонента (сп. Мострова, 2004: 401).

Сложенките се јавуваат како превод на еднокомпонентни грчки еквиваленти или на еднокоренски грчки лексеми пр. ἀρχή – единопачальникъ, ξένος – странноприемникъ, πόρνος – любодеѣи, δόρος – благодарование, μακάριος – благословенъ, ύδρία – водосць, χρός – благоорѣмѣнство, ἀνδρεία – цѣломѣдрие, πονηρία – многорѣчие, обратно грчки сложенки се предаваат со еднокоренски словенски еквиваленти: изнемагати – ὀλιγοψυχεῖν, прѣрѣкание – πολυλογία, письць – καλλιγράφος; радовати са – εὐχαριστεῖν; враждовати – φιλεχθεῖν, милостивъ – φιλόανθρωπος, прѣмилостивъ – πολυέλεος, полύσπλαγχνος, страдалънъ – πολύαθλος, γарование – фармакоποσία, потрѣпѣти – μακροθυμεῖν, драгъ – πολύτιμος, прѣвѣнъць – πρωτότοκος, письць – καλλιγράφος, говѣние – εὐλάβεια, озглобити – κακοποιεῖν, мѣдрость – φιλοσοφία.

Префиксиран збор (пр. со привативно ἀ-) се преведува со сложенка: ἄνομος – законопрѣстѣпникъ, ἀτίμητος – мзгобесцѣнънъ, ἀσχήμων – злообразънъ, неблагообразънъ; ἀσχημονεῖν – злообразити са, злообразовати са, ἀγνώμων – зловольнъ, ἀσεβής – законопрѣстѣпнънъ, ἀχάριστος – безблагодѣтнънъ.

Преведувачот ги преведувал точно именките и придавките создавајќи зборови-калки, но сложените глаголи обично се преведувале описно (Вялкина 1974 :164).

Ќе посочиме само дел од големиот број примери: μονομαχεῖν – изити на сѣчь Psalt; ναυαγεῖν – корабль испроврѣши са Apost,

ἐμφιλοχωρεῖν – любезно взмѣстити са comPsalt, στεφανηφορεῖν – вѣнць носити comPsalt Triod, νομοθετεῖν – законъ дати Psalt, законъ положити Psalt comPsalt Parim, γεωσπορεῖν – землж сѣяти Triod, ἀλληλοφαγεῖν – самъ себе ѣсти comPsalt.

Ќе посочиме и примери во кои грчки изрази или синтагми се преведуваат со сложенка: ἅγιος μάρτυς – сватомъченикъ, свашеномъченикъ, σάρκα φορεῖν – плзтоносць, πρῶτος σύνδρομος – пръвопритѣкатель; τοῦ νόμου τήν μετάθεσιν – законопрѣложение, τοῦ κόσμου ζφοδότης – мирьноживодавьць, ὀκτῶ ἡμερῶν – осмодьнебьнъ, φλοξ πυρός – огнепламенень, τίμιος πολὺς – мзногоцѣньнъ или обратно со словенски израз се предава сложенка од грчкиот текст: ἐν πολλοῖς ῥῆμασι – въ многихъ рѣчехъ – ἐν πολилоγίαις; длзгота старостьна – μακρογηρία, сзмѣреньна мѣдрость – ταπεινοφροσύνη, въ законѣ положити, законъ дати, законъ положити, законъ поставити – νομοθετεῖν. синтагма пр. ὑδροπικός – имзи водьнзи трждъ, παραλυτικός – ослабленъ жилами, σεληνιάζεσθαι – на новзи мѣсаць вѣсноуетъ са ψευδοχριστοὶ – лзжи хръсти, ψευδοπροφήται – лзжи пророци, κυνόμυια – пьсьма мочъа, νυκτικώραξ – ношьнзи вранъ, εἰδωλολατρεία – коумирьскоѣ сложенне/ коумиромъ слогование, βατταλογεῖν – лихо глаголати, проμελετᾶν – прѣжде поугати, ἀκολουθεῖν – въ слѣдъ (кого) ити / по комъ ити... ψευδομαρτυρεῖν – лзжи сзвѣдѣтель вѣити, ἀποδεκατεύειν – десатинж дати, εὐχαριστεῖν – хвалж въздати, λιθοβολεῖν – камениемъ побити, συνευδοκεῖν – волж имѣти, καρποφορεῖν – приносити плодъ.

Во врска со релациите помеѓу грчките сложенки и нивните словенски еквиваленти се izdelуваат и примерите кога сложенката се предава со компонентите како одделни зборови: δευτερονόμιον – вѣторъ законъ Psalt Parim, δικαιοκρισία – правьдьнъ сждъ Apost, εὐκαιρία – благо врѣма Psalt, ψευδοπροφήτης – лзживъ пророкъ Evang, лзжин пророкъ Evang, лзжнъ пророкъ Evang, φιλαδελφία – любение брата Apost, любзи брата Apost; ὑμνογράφος – пѣснемъ писателъ Evang, τρισάγιον – свата троица Psalt, триψи сватъ Psalt; τοπάρχης – мѣстьнъ кзнась Parim, мѣстьнъ кзнась странамъ Parim, намѣстьнъ кзнась Parim; ταπεινοφροσύνη – сзмѣрена мѣдрость Apost comPsalt Triod сзмѣрене Apost, сзмѣрене и мѣдрость Apost comPsalt, сзмѣрене оѣмоу Apost сзмѣренъ сзмѣислъ Apost сзмѣренъ оѣмъ Apost;

σητόβρωτος – мольми изјаденз Apost, πυρίκαυστος – огнењм зажжеженз Parim, огнењм пожеженз Parim, огнењм сзжеженз Parim, πλινθουργία – плинзтово сзздание comPsalt, παρθενομήτωρ – дѣва мати Triod, дѣваа мати Triod, νομοδιδάσκαλος – оуцителъ законоу Apost, οἰκοδεσπότης – владзика домоу Evang, господинз домоу Evang, господинз храма/храмоу Evang, но домашењь господинз Triod.

Покрај честото заемање и соодветните калки од грчките сложенки во текстовите е пројавен стремежот да се излезе од грчката конструкција и да се даде адекватен превод во духот на словенскиот јазик. Сп. εὐσχήμων – благообразењз, доброобразењз, говѣињз; σκληροπρόσωπος – жестокез, жестокикез; ἀλληλοφάγος – дроугз дроуга сзнедати.

Во прилог на смисловиот превод говорат бројните примери кога една грчка сложенка има повеќе словенски синоними: εὐχαριστεῖν – благодарити, благодати, благохвалити, блазѣ хвалити са, добродарствити, похвалити, похвалѣти, простити, хвалити (са), хвалѣ вздати, хвалѣ вздаати, хвалѣ имѣти, εὐλαβής – благовѣрнез, богоучестивз, учестивз, εὐδοκία – благоволение, благословение, волѣ, изволение, εὐτρεπίζειν – красовати са оукрасити са, приготовити (са), оуготовати, оуготовити са.

На слободниот однос на преведувачот при преведувањето на грчките сложенки укажуваат примерите со делумно послободен израз во однос на грчката сложенка: ἀπροσωπόληπτος – велицезѣрнез – велицеѣрнез – не на лица зѣра – невеличењз – неовинењз, ἀσχημονεῖν – ззловранити са – ззлообразити са – ззлообразовати са – не вз блазѣ образѣ – отзпадати, κατ' ὀφθαλμοδουλίαν прѣдз очима тзкзмо работати Apost, χρυσοδακτύλιος – златз прзстенењм носа.

Некои сложенки претставуваат калки според веќе установени и активни модели: љубодѣи – πόρνος веројатно под влијание на ззлудѣи – κακοποιός.

Во РЦЈМР се евидентни голем број сложенки со единечна употреба непотврдени во други речници на старословенскиот јазик. И РСЈНР бележи сложенки непотврдени ниту во Miklosich, ниту во SJS ниту во РЦЈМР²². Некои сложенки се среќаваат во речниците,

²² Сп. благоходожникъ, благооуредие, благоредѣне, благопрѣбивание, благоовилие, благодѣтствие, боголюбити, боголюбно, богомрѣзѣць, боговѣтъне.

но со поинаква семантика²³.

Меѓу ретките зборови во Vtš непотврдени во другите ексцерпирани македонски текстови се вбројуваат сложенките: доблемждрз, подвигоположњикз, присноблагословенз, присночъстънз, родоуначалњикз, свѣтолоучънз, свѣтоносица, свѣтојавленънз, свациенъноглагољњикз, ско-ропомощњикз, таинпозоумњикз, тажъкокрдз, четвородесатосвѣтълз, тръвечерънъ. И анализираниот материјал во Kтп донесува голем број нови сложенки неевидентирани во консултираните речници: богоспасънз, великосилънз, врѣжденънооумънз, вьсегдаточънз, вьсенечистъ, вьсеносънз, красъногласънз, малостојателънз, мзногосадовънз, самосзмзшленънз, свѣтълоносънз, чрзночрѣнз итн.

Анализата на сложенките во македонските црковнословенски текстови ги потврди нивните карактеристични структурни особености, соодносот со грчките еквиваленти, а во однос на употребата поголемата експонираност во помладите небиблиските текстови.

ЛИТЕРАТУРА

- АНДРИЈЕВСКА, Н. 2003. *Преводот на ѓрчкојџо ѓривајџивно алфа во стџариџе македонски џексџови*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
- АНДРИЈЕВСКА, Н., 2007: *Зборообразувањето во Крнинскиот дамаскин*, Скопје: докторска дисертација (ракопис)
- АРГИРОВСКИ, М. (ред.) АНДРИЈЕВСКА, Н., ЃУРКОВА, А. 2003. *Речник на ѓрчкоцрковнословенскиџе лексички џаралели*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
- БИЦЕВСКА К., 1980: Лексички и зборообразувачки синоними кај сложенките во старословенскиот јазик (на материјалот на еван-

²³ На пр. сп. Андријевска (2007) во речникот на Miklosich (1963) е регистрирана придавката благосрдз како еквивалент на грч. εὐκάρδιος со значење 'срчен, храбар', додека во Kтп ја среќаваме со значење 'срдечен, добродушен, милосрден', како и милосрдз што го предава грч. εὐσπλαγχνος (употребата на благосрдз се должи на поголемата честота на сложенките со благо-); исто така, Miklosich ја бележи придавката чловѣколѣпънз со значење 'иџџо му доликува на човека' за грч. ἀνθρωποπρεπής, а во Kтп се среќава за грч. ἀνθρωπόμορφος 'сличен на човек, кој има човечки облик' (кај Miklosich за грч. ἀνθρωπόμορφος има чловѣкобидънз).

- гелските текстови), *Македонски јазик, XXXI*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 175-195
- ВИДОЕСКИ Б., 1951. За сложенките, *Македонски јазик II*, 6, Скопје: Филозофски факултет, 131–140
- ВяЛКИНА Л.В., 1974: *Словообразователната структура на сложните зборови во старословенскиот јазик XI-XIV вв.*, Вопросы словообразования и лексикологии старословенского языка, Москва, 156-195
- Старословенскиот речник* 1994. *Старословенскиот речник (по рукописи од X-XI век)*, ред. Цейтлин Р. М., Вечерка Р., Благова Э., Москва
- КОНЕСКИ К., 1995: *Зборообразувањето во современото македонски јазик*, Скопје: БОНА
- МАКАРИЈОСКА Л., 2002. *Девербативните именки во македонскиот црковнословенски речник од XII-XVI век*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
- MIKLOSICH, F., 1963. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, 1862-65, repr. Vienna 1963
- МИОВСКИ, М. 1997. Лексиката на македонските паремејници наспроти старословенскиот лексички фонд, *Реферати на македонскиот славистички на XII Меѓународен славистички конгрес*, Скопје, 123-132
- МИОВСКИ, М. 1997. Зборообразувачки пројави во македонските паремејници, *Зборник во чест на Р. Угринова-Скаловска по повод седумдесетгодишнината*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 151-160
- MOLNÁR, N. 1985. *The Calques of Greek Origin in the Most Ancient Old Slavic Gospel Texts*, Budapest 1985
- МОСТРОВА, Т. 1992. Жанрово-стилистична обусловеност на функционалната карактеристика на съществителните од глаголна основа во паметниците од XIV век, *Български јазик, XVII*, 4, София, 275-282
- МОСТРОВА, Т. 2004. Сложни думи во преводи од XIV век, *Преводите преку XIV столетието на Балканите*, София 2004, 397-412
- НИЗАМЕТДИНОВА, Н. Х. 1996. К проблеме происхождения словообразовательных моделей сложных слов в старословенском языке, *Русский язык: История и современность*, Москва, 39-50
- ПЕРНИШКА, Е. 1980. Към въпроса за лексикалното и словообразователно значение на сложната дума, *Slavia, XLIX*, 1-2, Praha, 15-18
- ПОП-АТАНАСОВА, С. 1995. За сложените зборови во Битолскиот триод, *Втор научен сборник на млади македонисти*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 143-148
- RIBAROVA, Z. 2003. *Indexy k staroslověnskému slovníku*, (red. Bláhová E.), Praha

- РЦЈМР Ђ 2006. *Речник на црковнословенскиоџи јазик од македонска редакција*, т. И, Вовед, а-б, гл. ур. З. Рибарова, ред. Л. Макаријоска, З. Рибарова, Р. Угринова-Скаловска, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
- РСЈНР – 2000. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, Grabar B., Mareš F. V. sv. I, (а-врдџа), Zagreb: Staroslavenski institut
- SJS – I 1962, II 1973, III 1982, IV 1997. *Slovník jazyka staroslovenského*, Praha: Academia, nacladatelství Československé akademie ved.
- СРЕЗНЕВСКИЈ, И. И. 1893. *Материали для словаря древнерусского языка*, I–III, Санктпетербургъ 1893
- ЦЕЈТЛИН, Р.М. 1977. *Лексика старословянскоџо јазика, Оџыџи анализа моџивированных слов џо данным древнеболџарских рукоџисей X-XI вв*, Москва 1977
- ШАЛМАНОВ, Б. 1985. Кџм словообразуването на сложните прилагателни по данни от среднобџлгарските кирилски приписки, *Бџлџарски език*, 2, София, 122-128
- SCHUMANN, K. 1958. *Die griechischen Lehnbildungen und Lehnbedeutungen im Altbulgarischen*, Berlin 1958

S a Œ e t a k

O SLOŽENICAMA U MAKEDONSKIM SREDNJOVJEKOVNIM TEKSTOVIMA (SA STRUKTURNOG I SEMANTIČKOG ASPEKTA)

Analiza složenica u makedonskim crkvenoslavenskim tekstovima pokazuje njihove karakteristične strukturne osobitosti, suodnos s grčkim paralelama, a što se tiče uporabe, veću ekspaniranost u novijim nebiblijskim tekstovima. Složenice se u crkvenoslavenskim tekstovima mogu razmatrati s različitim aspektata. Pri osnovnoj klasifikaciji najprije se izdvajaju tvorbene strukture koje su formalno neovisne o grčkim modelima, zatim složenice sa sastavnim komponentama sa slavenskom ili neslavenskom (grčkom) osnovom itd. S aspekta rječotvorja izdvajaju se trikomponentne složenice, složenice sa spojnim -o- ili -e- vokalom, ili bez njega, asufiksalna i sufiksalna tvorba itd. Najčešće potvrđeni sufixi su -ие, -ние за označivanje radnje i sufix -џь за označivanje osobe. Sa semantičkoga aspekta najzastupljenije su složenice s apstraktnim značenjem. S aspekta prevodilačkoga postupka jedan od osnovnih načina za označivanje apstraktnih pojmova predstavlja kalkiranje,

tj. tvorba novih riječi analogijom prema grčkim tvorbenim modelima uz pomoć prikladnih domaćih komponenata.

Ključne riječi: crkvenoslavenski jezik, makedonska redakcija, tvorba riječi, složenice

Prevela Slavomira Ribarova

Izvorni znanstveni članak

Autor: Liljana Makarijoska

Institut za makedonski jezik

»Krste Misirkov«

Gligor Prličev 5

MK-1000 Skopje

Makedonija

Primljen: 9. I. 2009.

Prihvaćen: 9. VII. 2009.